

CAPUL II
REVOLUȚIA DIN 1848.

I

MERSUL CULTUREI ROMÎNE DE LA 1822—1848.

---

1. PROPĂȘIREA INTELECTUALĂ DE LA 1822—1834.

Pretutindene în expunerea desfășurării evenimentelor petrecute de la reintroducerea domniilor naționale până la marea mișcare din anul 1848, se simte că în dosul lor fierbe o putere ascunsă, care împinge pe unele din ele la suprafață, pe altele le colorează într'un chip deosebit. Un puls dătător de viață începe a bate în corpurile până acum lincezite a le țărilor romîne; o voință proprie începe a se manifesta în poporul lor ce până acuma nu cunoscuse de cît palidul reflex al voințelor străine. Curentul național, ce se afundase tot mai adînc sub pămînt în decursul domniei străine, apărea iar la lumină, atrăgînd în sclipitoarele lui unde soarele civilizației. Renașterea Romînilor spre o viață proprie, pipăită un moment în veacul al XVII-le și după care el năzuise în tot decursul celui al XVIII-le, putea în sfîrșit să 'și iee zborul în lume.

Limba lui, desprețuită până acuma de lumea oficială, ba chiar de o bună parte din clasa cea înaltă, cultivată numai pe apucatele de cătră un suflet generos și o inimă patriotică, revenia iar la onoare; ideea originii înalte, din care se coboria poporul român, se înălța iarăși ca un soare strălucitor pe orizontul întunecat până atunci de nourii străinismului. Intr'un cuvânt o viață nouă pătrundea în sinul poporului român, și de astă dată o viață adevărată, nu o galvanizare a unui corp mort, o viață ce corespundea propriului feliu al ființei ce era să însuflețască. După ce am expus urmarea faptelor exterioare a le istoriei sale din acest răstimp, să pătrundem cu mintea în rețeaua gândirilor ce'l mișcau, în mobilele sufletești care determinau lucrările corpului.

Care era starea minții românești în momentul când revoluția din 1821 curăți Muntenia și Moldova de domnia străină? Am văzut că în afară de dorința de a scăpa de stăpînirea elementului fanariot, cugetarea românească își făcuse vînt prin mai multe manifestări, și că deci doria să ajungă la lumină. Seminarul de la Socola, scoalele de inginerie în limba romînă de la Iași și București, încercarea de reprezentare teatrală organizată de Asachi în 1817 în capitala Moldovei, testamentul literar al lui Ienache Văcărescu, care lăsa ca moștenire neamului sau creșterea limbei românești și a patriei iubire, inspirația lui Gheorghe Asachi, resimțită pe ruinele coloseului din Roma în care el cîntă:

Un Romîn al Daciei vine la strămoși ca să sărute
Țărina de pe a lor morminte și să 'nvețe a lor virtute,

aceste și alte manifestări arătau că poporul român se săturase nu numai de predominarea politică ci și de cea culturală a străinilor, și doria să'și vadă țara și

gîndirea puse sub aceeași îndreptare națională, românească.

O altă năzuință tot atît de mare și de puternică frămînta ființa lui. Atingerea mai multor personaje din neamul lui cu apusul civilizată, fie direct prin călătorii întreprinse *în lăuntru*, fie prin cetirea scrierilor franceze la care Romîinii se deprinseseră încă din vremile Fanarioșilor, trezise în ei o neastîmpărată dorință de cultură, de eșire din noianul de întuneric, neștiință și corupție în care erau cufundate țările lor. Se arăta aici un curios fenomen ereditar. După mii de ani de viață, Romîinii recunosteau că toată desvoltarea lor de până atunci fusese străină de propria lor fire, că de și aruncați de soartă în Răsăritul Europei, ei rămăsese aici tot o frîntură a Apusului, de care doriau acuma să se apropie cel puțin cu mintea, dacă cu corpul trebuiau să rămînă în veci despărțiți. Fericită fu împrejurarea că cultura fanariotă trebuise să împingă pe Romîinii din principate cătră poporul francez, de oare-ce prin atingerea cu civilizația acelui popor se întări în el spiritul latin, amenințat a fi slăbit în țările de peste munți prin influența, atît de eterogenă de firea românească, a Nemților și Ungurilor.

Încă din vremile fanariote am întîlnit mai mulți Romîini, trimițîndu-și copiii la învățături în Europa apusană și anume în Paris și Roma. În 1824 boierul muntean Constantin Radovici din Golești, (Dinică Goleșcu), vroind să-și așaze copii la învățatură la Geneva, în Svițera, întreprinde acea pentru acele timpuri îndelungată călătorie, și publică în 1826, după întorcerea lui în țară, întipăririle ce i le lăsase lungă lui peregrinare, în care se văd, ca în o oglindă credincioasă, reproduse gîndirile ce inspirau Romîinilor, ce treceau hotarele, vederea civilizației și asemănarea ei cu starea în care trăiau. După ce Goleșcu descrie

cu mare aprindere scoalele și așăzămintele Vienei, el zice că «este lucru înviderat că noi am rămas în urma tuturor neamurilor»¹. El arată păreri de rău asupra împrejurării că veniturile călugărești, care înainte de anul 1826, erau date spitalurilor de ciuমাți le fusese înapoite, și după ce răfuește rău pe călugări care ar «trăi răsturnați pe divan cu blănuri în spate, chiar și când e cald» roagă pe sfințiții să nu se supere, «căci ar vorbi pentru folosul patriei lui, pentru deșteptarea și luminarea, pentru înfrumusețarea și în scurt pentru fericirea ei». În tot decursul scrierei sale el compară starea Europei civilizate cu cea a țării lui. Așa el critică portul damelor române, care ar fi stăpînite de «un groznic lux», pe când în străinătate toaletele ar fi așa de simple. Analizază apoi pricinile pentru care birnicii țării Românești «care locuiesc cu toate aceste într'un pămînt atît de bogat și de frumos, sunt într'o sărăcie și ticăloșie așa de mare. Mai întăi fiind-că sunt îndatoriți să deie mai mulți bani de cum pot, sub amenințarea celor mai strașnice chinuri, punînd pe cei, ce nu puteau răspunde dările, cu ochii în soare, sau cu o bîrnă peste pîntece, sau spînzurați cu capul în jos, altora dîndu-le fum. Atare chinuri i-au adus în starea aceea, de nu vede cine-va în satele lor nici biserici, nici case, nici boi, nici vaci, nici oi, nici păseri, nici pătul cu sămănături; nici măcar o căldare în care să-și facă mămăliga nu are fie-cine, ci sunt 5—6 tovarăși pe una; au numai niște bordeie cu o gaură pe după cuptior prin care se poată scăpa, fugind, cum va simți că au venit cine-va la ușă, căci știe că nu poate fi alt fără numai un trimis spre împlinire de bani, și el neavînd să deie, ori o să'l bată, ori o

---

1. Insemnare a călătoriei mele Constantin Radovici din Golești făcută în anul 1824, 1825 și 1816, Buda, 1826, (Bibl. academiei, No. 4.706) p. 61.

să'l lege și o să'l ducă să'l vînză pentru un an sau doi și mai mulți la vre-un boier sau la un arendaș? A doua cauză a rălei stări a populației muncitoare o găsește Golescu în faptul că nici un boier nu și vede vre odată țărani, ci îi văd numai acei ce merg să-i împlinescă. A treia apoi, în cumplita ocîrmuire, în care toți capii deosebitelor ramuri vînd dregătoriale mai mici, «spatarul polcovnicile, căpitaniile și alte asemenea iraturi (venituri din slujbe); vistiernicul sămeșile, isprăvnicile, până și zăpcilîcurile. Aceștia toți cată să stoarcă, prin despoieri de la popor, suma cu care și cumpărase posturile lor. Apoi toate aceste dregătorii, de la cea mai mare până la cea mai mică, se schimbă pe tot anul, aducîndu-se tot sugători noi și flămînzi în locul acelora ce nici nu apucase bine a se sătura». Atare deasă schimbare a dregătorilor făcuse să se înmulțască peste măsură numărul aspiranților la ele, aștinîndu-se tot deauna cîte 10 la un post. Iraturile boierilor, adecă sumele stoarse abuziv, tăiau aproape o sumă egală cu birul țarei. Nu mai puțin apăsătoare era vînzarea huzmeturilor, adecă a dărilor indirecte, precum dijmele, oieritul, vinăriciul, ocnele, tutunăritul, trecătoarea vitelor și a zaharelei, care aducea tot deauna o încărcare dublă sau triplă a dărei de încăsat, din partea antreprenorilor. Iată colorile cele triste în care se arăta minței Golescului, celei luminate de razele civilizației apusene, starea deplorabilă a propriei sale țări! Și de aceea și încheie el acel tablou îngrozitor, cu înțeleapta povață că «în locul lipsirei acestor cîștiguri, pună-se gonirea lenevirei, strădania prin acareturile fie-cărui, depărtarea luxului și îmbrățoșarea economiei, și atunci norodul peste puțini ani va ajunge negreșit întru acea stare întru care se află noroadele celeilalte Evrope». Apoi trecînd imediat la mijlocul aducerii unor atari rezultate, adecă la cultivarea minței prin organul ei

firesc de gîndire, el adaoage : «că în lumina cea cuviincioasa va ajunge, cînd va lua pildă de la alte neamuri și va înmulți veniturile scoalelor, și cînd se va hotări să se facă din fiii nobleței, ce cunosc limbi străine, o cît de mică soțietă, spre a face tălmăciri, din cărți străine folositoare, în limba națională». Golescu sfîrșește interesantele sale impresiuni, rostind speranța că «va veni negreșit vremea în care patria mea, nu zic în puțini ani, să se sămăluiască întocmai cu orașele cele mari ce am văzut, ci măcar pasul cel d'întăiu să se facă a aduce norodul ei spre fericire, care pas este curat numai unirea spre folosul obștiei ce de multe ori am cuvîntat»³.

Golescu deci vedea scăparea țarei lui din haosul în care era cufundată, numai în dobîndirea luminilor, și anume prin o cultură națională, izvorîta din o lucrare comună spre binele obștesc.

Această idee care însufleți pe toți acei ce puseră umărul spre a scoate pe poporul român din barbaria în care putrezia, a fost formulată pentru prima oară în memorabila scriere a lui Constantin Golescu, pe care am analizat-o.

Nu mult timp după rostirea dorinței Golescului, și aflăm o societate înființîndu-se tocmai spre îndeplinirea scopului amintit, traducerea de cărți străine în limba românească. Și într'adevăr că atare nevoie era cea mai simțită ; limba romînă se sălbătăcise cu totul prin starea înapoiată în care fusese părăsită în decursul epocii fanariote, și este însămnată în atare privire mărturisirea aceluiași Golescu, care spune că după ce începuse a scrie întipăririle sale în limba românească, fu nevoit să părăsască după cîte-va încercări, atare întreprindere și să le urmeze înainte în grecește, «căci foarte des întîmpinam vederi de lu-

3. Idem, p. 61, 71, 95, 97, 99, 100, 102 (170), 105, 237.

cruri ce nu le aveam numite în limba națională»⁴. Se vede că după ce se întoarse în țară, se puse pe muncă, și găsi rostirile trebuitoare ideilor sale, de oare ce descrierea călătoriei e scrisă în o frumoasă și sănătoasă limbă română. *Societatea* dorită de Golescu se înființă însă în Brașov de Români emigrați din Muntenia, când cu grozăviile eteriei.

Anume boierii refugiți ascultând de îndemnurile consulului rusesc Pini, retras și el în Transilvania, nu vroesc să recunoască domnia lui Grigore Ghica, și rămân în Brașov și după întronarea domnului pămîntean. Ei se constituiesc în o societate secretă, a căreia scop era răsturnarea lui Ghica⁵. În secretele politice erau inițiați de o cam dată numai căpiteniile mai bătrîne, precum Neculai Văcărescu, socrul său Grigore Băleanu, Constantin Cîmpineanu, episcopul Ilarion, Ioan Cîmpineanu, Emanoil Băleanu, Emanoil Florescu și bătrînul Geani. Pe lângă aceștia erau mai mulți boieri tineri reținuți pe lângă ceilalți, însărcinați cu lucrări literare, precum cu traducerea de cărți din limba elină, și cu alcătuirea unui dicționar și a unei gramatici romîne, pentru care se începuse pregătirile încă de mai înainte de cătră Gheorghe Golescu. La 1826 însă boierii din Brașov, constrînși de nevoi, se împacă cu Ghica, și se întorc în țară, unde sosește curînd după aceea și Constantin Golescu, din lungă și însămnata lui călătorie. El face cunoștința lui Ioan Heliade Rădulescu, și ambii doritori de a împinge pe poporul romîn pe calea culturai, pun ideile lor la un loc și alcătuiesc un program de regenerare care trebuia ținut în secret, dar lucrat din răsputeri spre a lui treptată realizare. Punctele acestui program erau :

4. Călătoria p. 106.

5. Vol. V, p. 510.

Să se înalțe scoala foastă a lui Lazăr la gradul de colegiu și să se creeze o alta în Craiova după modelul ei.

Să se înființeze scoli normale în capitala fie-cărui județ prin elevii eșiți din colegiu.

Să se înființeze scoli primare în fie-care sat.

Să se scoată o foaie în limba română.

Să se desființeze monopolul tipografiei.

Să se încurajeze oamenii destoinici întru aceasta, a traduce din lucrările străine în limba română, care traduceri să se tipărească.

Să se pună temelia unui teatru național.

Să se stăruiască spre a eși din regimul fanariot, prin reforme înțelepte sau reînnoirea vechilor așază-minte ale țarei.

Spre realizarea acestor ținte pe o cale legală, a căror formulare rămânea de o cam dată secretă între Heliade și Golescu, se formă o societate de față sub numele de *societate literară*, la care luară parte mai toți boierii din capitală, între care toți trei frații domnitorului Grigore Ghica: Mihail, Alexandru și Constantin. Ședințele se țineau la Constantin Golescu, și cele d'întâi lucrări ce se cetiră fură gramatica lui Heliade, tipărită în 1828 la Sibiu, și dedicată membrilor societăței și acea a lui Gheorghe Golescu, tipărită mai târziu, în 1840. Se mai cetiră apoi traduceri din Lamartine: Desperarea, Providența la om, Lacul, Ruga de sară și din Boileau Arta poetică. Atari încercări umpleau de bucurie inimele membrilor societăței, care vedeau că limba română, «condamnată până atunci a fi limba celor ziși Vlahi și mojici», era în stare a reproduce cugetări înalte.

«In sinul acestei societăți începu a se forma o opinie națională, asupra celor trebuitoare poporului român, spre a alcătui într'adevăr o nație, și sub influența acestei societăți, Grigore Ghica avu mulțămirea

a numi un comitet care să alcătuiască noiele regu-
lamente de organizare ale Munteniei, pravăzute prin
convenția de Akerman».

Un elev al lui Heliade trebuind să plece la Cra-
ioava, spre a deschide scoala de acolo, anume Stan-
ciu Capuțineanu, fu inițiat și el în secretul scopului
total al mișcării întreprinse, și toți trei, Constantin
Golescu, Heliade Rădulescu și Stanciu Capuțineanu
jurară în biserica din Golești de a'și da toate silin-
țele spre îndeplinirea întregului program. Tot pe
atunci, Constantin Golescu întemeiază o școală pri-
mară pe moșia lui Goleștii, a căreia conducere fu
încredințată lui Aron Florian profesor adus de peste
munți⁶. Războiul însă precum și moartea lui Con-
stantin Golescu împrăștieră societatea literară, care
învie mai târziu sub o altă formă.

Să cercetăm ce se făcuse până la acest timp în pri-
virea școalelor? Lazăr se întorsese în Transilvania
în 1821, unde puțin după aceea muri în 1823; în
locul lui rămase de o cam dată Ioan Heliade Rădu-
lescu, unul din discipulii lui, care să-i continue lu-
crarea. Asupra acestei dascălii a sale ne spune însuși
Heliade în o scrisoare către Cost. Negruzzi din 1836:
«m'am pus în mijlocul zidurilor celor dărămate de la
Sf. Sava, un biet dascalăș cu 50 de lei pe lună, în-
cunjurat de câți-va școlari săraci, hotărâți și fanatici
în hotărârea lor, și am început lecțiile mele de la
gramatică, pînă cînd am sfîrșit cu dînșii un curs de
matematecă și de filosofie în limba națională»⁷. Grigore
Ghica ie măsuri pentru a se reorganiza școala romănea-
scă, de oare-ce acea grecească fusese suprimată din or-
din turcesc. Incăperile de la Sf. Sava fiind însă cu totul

6. *Heliade*, Echilibrul între antiteze, p. 77 și urm.

7. O corespondență între Heliade și C. Negruzzi de *A. D. Xenopol*. În *Convorbiri literare*, VI, p. 182. Heliade, spune aici că ar fi predat 6 ani; în echilibrul între antiteze, p. 77, arată însă că numai 2 ani ținut profesoratul său.

dărămate, cursurile cele noue se deschid în hanul lui Șarban Vodă, cu trei profesori, frații Pop și anume Ioniță predînd gramatica, Iordache aritmetica și clasa inferior, iar Alecu caligrafia. Grigore Ghica însă pune să repareze zidurile sfîntului Sava, și strămută în 1826 înapoi scoala în ele. Corpul profesoral este cu totul prefăcut și îmbunătățit prin faptul că trei tineri trimiși de mitropolitul Dionisie Lupu, în străinătate, și anume la Piza în Italia, Eufrosin Poteca, Constantin Moroiu și Simion Marcovici, întorcîndu-se în țară, inaugurară cursuri mai înalte la colegiul românesc, între altele Eufrosin Poteca acel de filosofie⁸. Cînd vin Rușii, încăperile scoalei din Sf. Sava sunt prefăcute în spital și cursurile ei încetează.

Turburările războiului care pusese un capăt atît scoalei cît și societății literare, întrerupseseră din nou mersul propășitor al culturii naționale. Dar el își reluă în curînd firul, și anume chiar sub ocîrmuirea rusască, care îndată ce întră sub direcția lumi-

---

8. Vezi cele ce spune Lazăr în Povățuitorul tinerimei, Buda, 1826: „și de nu era prea sînțitul mitropolit Dionisie și cu alți aleși patrioți, scoala aceea românească cu totul se dărăpăna; și de nu se trimiteau fii de ai patriei la învățătură în Austria, Germania și Franția”. *P. Poenarul*, în descrierea vieții lui Gh. Lazăr (*Analele Academiei*, IV, 1872, p. 116), dă într-o notă numele celor trimiși, arătînd că un al patrule, Pandelea murind, ar fi fost înlocuit cu el, Poenaru, care învăță științele naturale la Paris. *Heliade*, *Echilibrul între antiteze*, p. 77, spune că „după plecarea lui Lazăr dădu singur lecții de gramatică, geografie și matematică. După vr'o 2 ani mai fură numiți I. Pop, pentru gramatică, Teodor Pallade de clasele începătoare. Mai în urmă se înturnară din Italia și Paris Eufrosin Poteca, C. Moroiu și S. Marcovici, cînd se mai împărțiră și mai împliniră clasele. Atunci mă trăseseu spre a-mi împlini altă misiune”. Spusele lui Heliade confirmă pe acele a le d-lui *Ioan Ghica*, ce au fost reproduce în text. Că Eufrosin Poteca era întors în 1826, se vede din amintirile de călătorie ale lui *Constantin Gol-scu*, tipărite în 1826, care spune că „acum dar cînd și domnia este încredințată M. S. Gr. Ghica, cînd și scoalele naționale s'au așăzat, cînd și filosofia în limba românească a vorbi acum întăiu s'au început prin părintele ieromonahul Eufrosin Poteca, profesor de filosofie, a cărui osîrdie dă foarte bună nădejde”. (cătră cetiri). Despre trimiterea de tineri la învățătură în străinătate vorbește și Paris Mumuleanu în prefața *Caracterurilor* din 1825, p. 80: „Ingrijirea ce au arătat boierii patriei noastre cu trimiterea tinerilor în Europa pentru luminairea neamului, este semnul fericirii noastre”.

nată a lui Kisseleff, nu lăsă în părăsire nici interesele culturale ale poporului român.

Inceputul se făcu prin publicarea unui ziar în limba română, *Curierul românesc*, a cărui întâi număr apărură la 1 Martie 1829. Ceea ce îndemnase pe Ruși, a învoi lui Heliade scoaterea acelei foi, fusese dorința de a face cunoscut Românilor izbînzile lor răsboinice. Cu toată atare menire a ziarului, care îl împiedeca de a deveni un organ de regenerare, el era ceva însemnat prin faptul răpedei comunicării a veștilor în limba națională; adăugîndu-i-se însă curînd după a lui eșire un supliment literar, el începu a răspîndi în sinul poporului cunoștința mai multor încercări în limba românească⁸.

Este interesant de cunoscut părerile ce le avea redactorul Curierului asupra limbei ce se introducea pentru întâia oară, ca organ obștesc de cugetare a poporului român. Costache Negruzzi, care aflase de lucrările lui Heliade de până atunci pe tărîmul limbei românești, îi ceruse mai multe sfaturi în chipul cum trebuia să mlădieze această limbă. Răspunsul lui Heliade este însemnat atît prin ideile sănătoase ce conține asupra căii ce trebuie apucată spre cultivarea limbei românești, cît și prin faptul că conține o critică, oare cum prevestitoare de toate rătăcirile în care poporul nostru a căzut în această privire, rătăcirii de care, lucru curios, nu s'a putut apăra însuș acel ce le biciuise. «O limbă zice Heliade, cu cît se lucrează, cu atîta se cultivă, se regulează și se

---

8. Incercările mai vechi de jurnalism românesc sunt următoarele: Vestitul filosoficesc apărut în Transilvania pe la 1790 și care avea de corespondent pe Enache Văcărescu. În 1817 *Racocea* translator românesc la Lemberg publică prospectul unei foi periodice romîne, care însă nu au apărut. În 1822 *Z. Karkaleki* în Buda cearcă pentru a doua oară întreprinderea cu tot așa de de puțină izbîndă. În 1827 *Const. Goleșcu*, autorul întipăririlor de călătorie, vroește să editeze o gazetă romînă (Introducerea la Dacia literară) a lui *M. Cogălniceanu* 1840, lași și un articol de *Barîț* în Foaia pentru minte, 1844, p. 281.

desăvârșește, legiuindu-se fie-care termin, fie-care frază cum să se zică și cum să se scrie. Cînd am început a scrie, fie-cine a putut să mă vadă un scriitor care începe, care nu are experiență și prin a cărui pană de abie au trecut cîte-va vorbe și cîte-va fraze a le limbei întregi. Scriind însă am vrut să fiu înțales, și prin urmare am respectat vorbele și frazele cele vechi și obicinuite sub forma în care se aflau, care de și vicioasă, da însă să înțăleagă cetitorului aceea ce s'a gîndit scriiitorul». Principiile după care Heliade se conduce în desvoltarea și îmbogățirea limbei, sunt «dreptul cuvînt care'l povățuește să romînizeze zicerile cele noue după cum le-au grexit, latinit, italianit, Grecii, Romanii și Italianii; apoi armonia care'l împinge a face scutire de pravilă, cînd urechea delicată trebuia să fie rînită de asprimea întimpinului celui urît, și în sfîrșit energia, fără de care limba își pierde toată a ei putere, cînd e silită a se tîri, zăbovîndu-se de lungimea zicerilor, ca să ajungă la a sa țintă». Heliade, urmărind pe cît putea atari principii, traduse mai întăi cărți de știință, precum un curs de matematică, unul de logică, scriind tot odată și o gramatică, (acea cetită în ședințele societăței literare), în scopul de a înzăstra limba cu terminii necesari pentru rostirea ideilor din care se compun acele științi. După ce își formă limba știinților sau a duhului, el păși cătră cea a inimei sau a simțimîntului, punîndu-și și aici ca maximă conducătoare de a nu strica limba cea legiuită odată de moșii noștrii, și ținîndu-se pe cît se putea în drumul literaturii celei sfinte sau bisericești. Se apucă deci de tradus lucrări însămbrate literare, vroind să vadă «pe cît se mlădie limba și cît este de destoinică să exprime acele idei atît de frumoase înalte și pline de patimă», și ca rezultat al tuturor încercărilor sale ne spune Heliade, că «limba au aflat o destoinică, căci ea i-a fost în-

vățătorul și singură l'a povățuit cum trebuia s'o mîie; și cine o va asculta, cine nu va eși din regulele prescrise ale naturei ei, va ajunge în scurtă vreme departe, căci fără a se rătăci, merge de a dreptul fără a se abate nici odată. Vorbele-i lipsesc și frazele; urzirea sau scheletul ei este mare, elegant și nobil. Energia nu-i lipsește, armonia se simte pretutindene și cînd va să fie zugrav, vezi însuși natura». Tot atît de înțelept rîspinge Heliade, ideea unui dicționar ca mijloc de cultivare a limbei, idee atinsă de C. Negruzzi în scrisoarea către el. «A fi început de la un dicționar, după a mea părere, nu era bine; căci erau să se adune cîți-va neîncercați în limbă, și să pună niște pravili care ceilalți să le păzască în paguba lor, iar legiuitorii după o mai lungă experiență să se căiască de ceea ce au făcut, să schimbe dicționarul după ce lumea s'a învățat o dată rău, adecă după ce a stricat pe biata tinerime, cu legiuirea lor cea eșită dintr'un cap fără judecată și experiență»⁹. Asemene idei sănătoase și înțelepte aveau o nespusă însemnătate pentru vremile acele în care limba romînă își căuta încă albia în care să curgă. Păstrînd respectul tradiției în scrierea ei, autorii care dădeau tonul în scrierile aceluia timp, îndrumară în literatura romînă o îndreptare sănătoasă, pe care nu o mai putură abate nici una din rătăcirile de mai tîrziu. Unei atari mișcări sănătoase, chiar de la început, datorește limba romînă dezvoltarea ei cca grabnică și minunată, în cît din «puțină și îngustă», cum era calificată pe la sfîrșitul veacului al XVII-le¹⁰, să ajungă astăzi un organ de cugetare pe cît de mlădios pe atît și de frumos și de măestru în formele sale.

9. Corespondența între Heliade și Costachi Negruzzi. Conv. lit., VI, p. 178. Scrisoare din 27 Iulie 1836.

10. Vol. IV, p. 86.

Regulamentul organic prevede însă și întemeierea unui învățământ în limba națională, a căreia întrebuintare în școli se motivează nu numai pe împrejurararea că prin atare măsură «s'ar aduce înlesnirea școlarilor și desăvârșirea limbei țării, dar și pentru că toate trebile publice erau să se trateze în această limbă, care este cea întrebuintată și întru toate slujbele sfintei credinți» ¹¹. Conform cu atare principiu regulamentul organic, dispune înființarea unui colegiu menit pentru învățarea a 100 de elevi, copii de ai dregătorilor publici, întreținuți în școală pe socoteala statului, precum și o casă de creștere pentru 150 fete orfane ale dregătorilor, iarăși crescute cu cheltuiala statului. Banii trebuitori la întreținerea acestor așazăăminte erau să fie adunați din o reținere de 2 parale la leu, adecă 5 %₀ asupra lefilor. Se mai prevede și înființarea de școli primare în fie-care capitală de județ, în care trebuiau să se învețe cunoștințele elementare după metoda lancastriană. Ocîrmuirea provizorie rusască îngrijește în sfîrșit și de punerea pe românește, a condicei lui Calimah ce rămăsese netradusă.

De unde provenea oare atare silinți ale ocîrmuirii rusești, pentru desvoltarea învățătorei publice, și a limbei romîne? Trebuie să ne amintim că întîmplarea alegerei tocmai a lui Kisseleff, ca ocîrmuitor al țărilor romîne, adusesese în fruntea lor un om liberal, cu idei de progres înaintate, care apoi aprinzîndu-se pentru lucrarea de regenerare a poporului romîn, întreprinsă de el, vroia să o conducă în toate privirile la un bun rezultat. Fiind însă că el cerea multe concesiuni de la boieri, era firesc lucru ca și el să le încuviințeze în schimb unele din cererile lor, și cînd întîlnim în comisia ce au lucrat regulamentul organic

---

11. Analele parlamentare a le Romăniei, I, 1890. București, p 355. Articol identic și în regulamentul Moldovei.

oameni ca Mihaiu Sturza, Barbu Stirbeiu și Gheorghe Asaki, care totdeauna luptase pentru limba românească, nu trebuie să ne mai mirăm a întâlni în articolele lui, și dispoziții care tindeau la reînvierea ei. Ba chiar în redactarea articolului reprodus mai sus, în care se motivează învățătura în limba română, noi credem a descoperi condeiul lui Asaki, care cu trei ani mai înainte formulase aceeași gândire aproape în aceleași cuvinte în anafora din 1828, prin care cerea de la Ioniță Sturza înființarea scoalei Vasiliene. În acea anafora subsemnată și de el, și provenită de sigur din concepția lui, el spune că «mai trebuitoare de cât a altor limbi este cultura acelei a neamului însuș, în care se fac sfintele rugăciuni, se tractarisesc toate pricinile, și care este cea mai puternică legătură, spre păstrarea și îmbunătățirea neamului și însuflețirea de dragoste către patrie»¹².

Măsurile pentru reînființarea scoalelor fusese luate încă din 1830, înainte de promulgarea regulamentului organic, pe când se lucra numai la alcătuirea lui sub privigherea ocîrmuirii provizorie rusești. Foasta școală secundară, din hanul lui Șarban Vodă, se re-deschide în acel an sub cei trei frați Pop, care propuneau aceleași cursuri ca și mai înainte, G. Ioanid care preda limba elină, ce revenise în onoare sub ocîrmuirea rusască, proteguitoarea Grecilor, Eufrosin Poteca istoria sfîntă și Simion Moscovici aritmetica

12. Anafora în Uricarul. III, p. 33. Comp. Question de l'instruction publique en Moldavie par un député du divan ad hoc, Iassy, 1858: „Le comte P. Kisseleff. plénipotentiaire du gouvernement provisoire russe, favorisa la fondation d'écoles publiques et le développement de l'esprit national”. Nu credem că inițiativa acestor măsuri să fi fost datorită lui Kisseleff, care le ar fi luat pentru motivul că ar fi vrut a-și atrage simpatiile locuitorilor, umblînd după tronul țărilor romîne, cum îl bănuște o broșură contimpurană. Poids de la Moldovalachie dans la question d'Orient par M. O. agent diplomatique, Paris, 1838, p. 20. E drept că în Rusia chiar se credea atare lucru, și se bănuia lui Kisseleff că el dorește a se prelungi ocupația rusască în principate în propriul lui folos, bănuire de care se supără peste măsură generalul.

și franceza. În 1831 cursurile însă, de abia redeschise, se suspendă din nou din pricina holerei, ce începe a bîntui țara cu o furie aproape tot atît de mare ca molima ciumei de care abia dînsa se mîntuise. Cu prilejul redeschiderei cursurilor se întocmește de cătră eforii scoalelor, A. Filipescu, St. Bălăceanu și Barbu Stirbeiu, un regulament al scoalelor publice din principatul țării Românești, care se pune în lucrare cu începerea anului școlar 1832—33. După acest regulament cursul învățăturilor se împărția în patru ramuri: 1) clasele începătoare, 2) umanioarele, 3) învățăturile complementare, și 4) cursurile speciale care se confundă însă adese ori cu învățăturile complementare. În umanioare se făceau studii secundare pe lîngă gramatica romîină, învățîndu-se geografia, aritmetica, istoria, limba franceză, la care mai tîrziu se adăusese și cursuri de latină și de elină. Învățăturile complementare se asemănau cu cursurile actuale de liceu superioare cuprinzînd: geometria, algebra, latina și elina, istoria literaturii, logica, morala, fizica, chimia și arheologia, iar în cursurile speciale urmau să se facă studii superioare de matematică aplicată, legi și agricultura practică.

La 8 Octomvrie 1832 se împart umanioarele pe clase în număr de 4, punîndu-se în clasa a treia și a patra limbele clasice. Mai existau încă și cursurile complementare în care se propuneau retorica, geometria și algebra predate de Gheorghe Pop, și pravila civilă și criminală cu profesorul C. Moroiu. Se vede deci că, de și pravilele erau clasate ca cursuri speciale, ele se predau sub numele de cursuri complementare. În 1833 Septemvrie în 7 se face al doilea examen (cel întăiu se ținuse în 1832, cinci luni după redeschiderea cursurilor). Numărul elevilor ce frecventau cursurile de umanioare și cele complementare se urca la 264. În 1833—34 se adaog încă două

clase, a V-a și a VI-a, pe lângă cele patru umanoare. În clasa a VI-a se propunea retorica prin S. Marcovici, limba franceză prin C. Aristia, sintaxul limbei latinești prin Hihl, acel al limbei elene prin Gheorghe Ioanid și complectarea aritmeticei prin Gheorghe Pop. Cursurile complementare cuprindeau în acel an în clasa I-a sintaxul limbei latine, Hihl, geometria plană, Gheorghe Pop și algebra, D. Pavlid; iar în clasa a II-a se propunea trigonometria tot prin Pavlid și dreptul comercial prin Moroiu⁴³.

Cătră această desvoltare a învățămîntului se adaoage însă în curînd o nouă îmboldire spre cultură, în o nouă întovărășire intelectuală. Din vechea societate înființată în Brașov, rămăsese Ioan Cîmpineanu ca păstrător al statutelor ei; din acea literară a Bucureștilor rămăsese în aceeași însușire Heliade. «Ioan Cîmpineanu, ne spune Heliade, depozitarul unor statute și eu depozitarul altora, de și diverse, însă avînd acelaș scop național, ne învoirăm a ne da mîna și a continua mai departe fapta»¹⁴. Adăcgîndu-și acești doi și pe Constantin Aristia, Grec, însă cu iubire și devotament pentru patria lui adoptivă și care înzestrase limba romînă, cu o foarte bună traducere a unei părți din Iliada lui Omer, se constituie în 1833 pe la începutul lui Octomvrie, *societatea filarmonica*, care urmărea cu deosebire desvoltarea artistică a poporului romîn, și anume acea a muzicei și a artei dramatice. La ea luară parte, ca și la societatea literară din 1827, aproape toți boierii capitaliei, și din contribuțiile lor se deschise o scoală pentru învățarea acelor arte, în care de cea dramatică deveni profesor Aristia, ce fusese trimis încă de pe timpul domniei

13. *Alexandru Vitcu*. Studii asupra învățămîntului secundar din România. București, 1889, p. 17 și urm. în mare parte după arătările d-lui Orăscu, ce a fost scolar de la început în scoala din sf. Sava.

14. *Heliade*, Echilibrul între antiteze, p. 79.

lui Caragea (1812—1818) de fiica lui, domnița Ralu, femeie distinsă și cu apucături artistice, la Paris, spre a studia tragedia sub vestitul Talma. Profesor de muzică deveni un Italian, Bongianini, iar Heliade care era și directorul scoalei preda literatura. Scoala se deschise în 20 Ianuarie 1834¹⁵. Examenul cel întâi al elevilor, care erau 25 de băceți și 5 fete, se ținu în 29 August, după abia 7 luni de o spornică muncă. «Era să fie ținut mai curînd; dar fiind că elevii pregătise piesa Mahomed în care se atingeau credințele religioase ale Turcilor, și fiind-că tocmai pe atunci venise în Giurgiu un pașă cu treabă, examenul se amîna până ce acel pașă a plecat din țară»¹⁶. Și nu era lucru mic isprava adusă de societatea filarmonică, în scurtul răstimp de 7 luni, dacă ne gîndim că Ralița Mihalache care juca rolul Palmirei, cînd intrase în scoală, nu știea nici ceti, și trebui să înceapă de la slovenire¹⁷. Totul trebuia creat și actori, și repertoriu, și scenă, și decoruri, și muzică, într'un cuvînt toate elementele teatrului, și numai entuziasmul ce se aprinsese în sufletul poporului român, la flacăra redeșteptării simțimîntului național, poate explica, asemenea minuni, de altfelu neînțelese. După acea primă încercare, ce izbutise peste așteptarea tuturor, mai urmară încă alte reprezentări, precum Amfitrionul, Căsătoria silită, Violeniile lui Șcapin, Triumful amorului, Bădăranul boierit, Grădinarul și altele încă¹⁸. Vom vedea însă cum trebuia ca și aceste fericite începuturi se se cufunde iarăși în întu-

15. Vezi *T. Burada*, Cercetări asupra scoalei filarmonice din București, în *Convorbiri literare* XXIV, p. 1 și urm.

16. *Burada*, l. c., p. 13, nota 1, după spusele d-lui *St. Mihăileanu*, contimpuran cu întîmplarea.

17. Darea de samă asupra examenului în *Curierul român*, reproducă de *Burada*, l. c., p. 19.

18. Vezi repertoriul complet în *Burada*, p. 20.

nerec și să dispară, de și ele lasară pe firmanentul ce-l luminase, urmele focului lor, vecinic nestîns.

Să videm ce urmare luase mersul culturei în țara soră, Moldova? Inceputul scoalelor românești mai înalte datează, după cum am văzut, în Moldova, încă din timpul Fanarioților, precum seminarul Veniamin pe care întemeietorul lui încercase chiar să'l înzăstreze cu profesori din Transilvania, și scoala lui Asaki, care se închide în 1819, după 5 ani de o spornică activitate¹⁹.

Ce mai rămase din Seminarul de la Socola după vârtejul Eteriei? Nimic sau mai nimic. Cel mult o școală elementara de popi, unde se mai învăța numai cîntările bisericești. În 1828 însă venind Rușii, ei puseră niște cuptoare lângă zidirea seminariului, care aprinzîndu-se de la focul lor, arse cu desăvârșire, în cît seminarul trebui să înceteze. El se redeschise tocmai în 1834.

Puțin timp înainte de a intra Rușii în Moldova, în ultimul an al domniei lui Ioan Sturza, Asaki întorcîndu-se din Viena, aduse cu el un document de la Gheorge Stefan, domnul ce urmase lui Vasile Lupu în scaun, din care se constata că întemeietorul scoalei din Trei-Erarhi înzăstrase creația lui cu venitul a trei moșii: Răchitenii, Tămășenii și Iuganii din județul Romanului²⁰. Intemeiată pe descoperirea lui Asaki el fiind numit membru în epitropia scoalelor pe lângă cei de mai înainte Constantin Mavrocordat, Mihail Sturza și mitropolitul Veniamin, cari mai epitropisau numai două scoale ținutale, de oare ce acele din Iași fusese desființate,²¹ epitropia după o

19. Vol. V, p. 759.

20. Reprodus în Uricarul, III, p. 279. Hrisovul original al lui Vasile Lupu nu s'a reafiat. A fost probabil luat de călugării greci.

21. *Asaki*, Cvestia învățătorei publice în Moldova. p. 13: „In cursul desbinărilor politice între Rusia și Turcia care rețineau în îngăimeală interesele

înțelegere luată cu domnitorul, îi face o anafora în anul 1828, în care propune că «spre a nu lăsa să crească spini și pălămidă pre cîmpul cel mînos ce poate naște îmbelșugate roade, întru cît focul din vara trecută au ars și au surpat casa scoalei domnești, am socotit că în mănăstirea Trei-Erarhi, anume în casa și pe așăzămîntul învechit al fericitului întru pomenire domnului Vasile Voevod, unde de cînd ne aducem aminte au urmat o scoală obștească, să se statornicească în acea casă o scoală normală și o gimnazie, cătră care mai în urmă să se adaugă un curs de filosofie și de pravili». Așăzarea gimnaziului în Trei-Erarhi era să fie numai vremelnică, «până i se va putea înlesni o statornică casă, cînd apoi ar urma în Trei-Erarhi numai o scoală normală»²².

De oare ce moșiile scoalei nu-i puteau fi înapoite decît prin un proces cu călugării greci²³, apoi Ioan Sturza recurge de o cam dată la alte mijloace bănești pentru întimpinarea cheltueleur scoalei ce vroia să înființeze, anume sporește darea de 5000 de lei impusă mănăstirilor închinată la 25,000 pe an, «mai ales că strămoșii noștri ctitorii acelor mănăstiri, înzestrîndu-le, prin a lor documenturi glăsuiesc ca să fie a lor danie și spre ajutorul celor folositoare obștești așăzămînturi». În 1 Ianuarie 1828 să deschide scoala numită Vasiliană după numele lui Vasile Lupu. Călugării greci protestară din răsputeri contra așăzării scoalei în încăperile mănăstirii lor; și «la cel întai examen public la care asista și mitropolitul Vermanin, egumenul grec al mănăstirii s'au înfătoșat

șarei până la convenția de Akerman în 1826, scoalele publice lipsite de toate mijloacele au rămas închise în șir de șapte ani.

Anaforaua din 1828, Uricarul III, p. 34.

Asaki, Cvestia învățătorei. p. 14: „Referîndarul s'au investit cu plenipotenția spre a reclama prin canalul Tribunalului punerea în lucrare a actelor dănuirii”. Acest proces ține până la 1846 cînd se hotărâște în favoarea scoalei. Yezi anaforaua din acel an și Uricarul IX, p. 61.

